

ЗМІЦНЕННЯ ПРОДОВОЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОТЕНЦІАЛУ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО РОЗВИТКУ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО СЕКТОРУ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

STRENGTHENING THE FOOD SECURITY AS A TOOL FOR THE IMPLEMENTATION OF AGRICULTURAL ENTITIES' COMPETITIVE DEVELOPMENT CAPACITY IN THE SYSTEM OF UKRAINE'S ECONOMIC SECURITY

Урба С. І.

Доктор економічних наук, доцент,
завідувач кафедри економіки підприємства,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
м. Львів, Україна
ORCID: 0000-0003-1778-8845

Копитко М. І.

Доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри соціально-поведінкових,
гуманітарних наук та економічної безпеки,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
м. Львів, Україна
ORCID: 0000-0001-6598-3798

Svitlana Urba

Dr. Sc. (Econ), Associate Professor,
Head of the Department of Economics of Enterprise,
Ivan Franko National University of Lviv,
Lviv, Ukraine

Marta Kopytko

Dr. Sc. (Econ), Professor,
Head of the Department of Socio-behavioral,
Humanitarian Sciences and Economic Security,
Lviv State University of Internal Affairs,
Lviv, Ukraine

У статті досліджено особливості зміцнення продовольчої безпеки як інструменту реалізації потенціалу конкурентоспроможного розвитку суб'єктів аграрного сектору. Проведено діагностику рівня продовольчої безпеки України за вітчизняною системою показників та міжнародними методиками. Розглянуто структурно-функціональні параметри розвитку аграрного сектору та його суб'єктів. Запропоновано інструменти зміцнення продовольчої безпеки на основі дотримання принципів забезпечення продовольчої безпеки. Обґрунтовано необхідність гармонізації параметрів розвитку суб'єктів аграрного сектору з економічною й соціально-екологічною компонентами зміцнення продовольчої безпеки. Аргументовано, що реалізація запропонованих пріоритетних напрямів на засадах реалізації потенціалу конкурентоспроможного розвитку суб'єктів аграрного сектору трансформує наявні потужності у сегмент зміцнення продовольчої безпеки в системі економічної безпеки України.
Ключові слова: аграрний сектор; суб'єкти аграрного сектору; продовольча безпека; індикатори продовольчої безпеки; глобальний індекс продовольчої безпеки; параметри аграрного сектору.

The article addresses the features of strengthening the food security as a tool for the implementation of agricultural entities' competitive development capacity. The food security level in Ukraine is inspected following the domestic system of parameters and international methodologies. The analysis of the food security level in Ukraine by the Global Food Security Index shows that it lags much behind not only leading countries but neighboring countries as well. The situation requires the consideration of not only existing but also prospective challenges and threats

to food security maintenance. In the future, it will help increase the competitiveness of agricultural entities in the global food market. The structural-functional development parameters of agriculture and its entities are outlined, and strategic priorities of governmental policy for the implementation of agricultural entities' competitive development capacity are determined. The article offers tools for food security strengthening based on compliance with the principles of food security maintenance, including self-sufficiency, multifunctionality, social justice, independence, stability, balance, and rationality. The need to harmonize the agricultural entities' development parameters with the economic and socio-environmental components of food security strengthening is explained. The ways to enhance physical accessibility and economic affordability of food, guarantee the quality and security of agriculture, and improve natural resources and resilience are suggested. The article proves that the implementation of the offered priorities on the grounds of implementation of agricultural entities' competitive development capacity transforms available capacities into the segment of food security strengthening in the system of Ukraine's economic security.

Key words: agrarian sector; agricultural entities; food security; food security indicators; global food security index; parameters of agrarian sector; economic availability of foodstuffs; physical availability of foodstuffs.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасних умовах посилення глобалізації світової економіки особливої актуальності набуває питання забезпечення продовольчої безпеки, що характеризує не тільки рівень життя населення, але й виступає надзвичайно важливим чинником забезпечення конкурентоспроможності національної економіки будь-якої держави. Існуючі виклики, пов'язані з посиленням стійкості глобальної продовольчої системи, значною мірою зумовлюють прискорення темпів розширення рівня споживання населенням продовольчих товарів порівняно із темпами зростання виробництва аграрної продукції та продуктів харчування. Водночас, з огляду на результати, ефективність використання наявного потенціалу вітчизняних суб'єктів аграрного сектору у системі господарських відносин національної економіки є недостатнім. Особливо слабо задіяні можливості природно-ресурсних потужностей, невисокий рівень розвитку характерний для тваринницької галузі, низькою є частка продукції з високою доданою вартістю, обмеженими параметрами розвитку характеризується харчова й переробна галузі аграрного сектора економіки, надмірною є сировинна спрямованість вітчизняного аграрного експорту, незадіяні резерви становлення горизонтально-вертикальних інтеграційних аграрних кластерів, досі несформованим залишається ринок обігу земель сільськогосподарського призначення. На наш погляд, такі передумови ускладнюють процеси зміцнення продовольчої безпеки в системі економічної безпеки України, що активізує ризики та загрози національним інтересам держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Теоретико-прикладні аспекти зміцнення продовольчої безпеки стали об'єктами досліджень таких науковців, як В. Власов, Є. Дронь, Т. Васильців, Н. Волченко, О. Гойчук, Б. Пасхавер, П. Руснак, О. Сенишин, Р. Тринько, П. Саблук, Ю. Харазішвілі та інші. Однак, сучасні тенденції та проблемні аспекти забезпечення економічної безпеки Укра-

їни, зокрема її продовольчої складової, потребують розроблення нових підходів до ідентифікації пріоритетів реалізації ресурсного й економічного потенціалу суб'єктів аграрного сектору. Особливо важливим є врахування цих результатів у процесі розроблення напрямів, інструментів та засобів зміцнення продовольчої безпеки України.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. В умовах глобальних структурно-функціональних змін, що формалізуються у зростанні чисельності населення планети, розширенні проблем бідності, значного зростання дефіциту продуктів харчування, поширенні голоду серед найбідніших верств населення (зокрема, країн Африки, Азії та Латинської Америки), загостренні проблеми глобального потепління на планет актуалізуються питання зміцнення продовольчої безпеки. Заслужують на увагу окремі аспекти дослідження рівня продовольчої безпеки в контексті реалізації потенціалу конкурентоспроможного розвитку суб'єктів аграрного сектору.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є оцінювання рівня продовольчої безпеки України, дослідження основних індикаторів фізичної й економічної доступності продовольства та формування стратегічних пріоритетів зміцнення продовольчої безпеки в контексті реалізації потенціалу конкурентоспроможного розвитку суб'єктів аграрного сектору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Продовольча безпека сьогодні займає одне з провідних місць не лише в економічному розвитку України, але й посиленні її економічної безпеки. Важливість зміцнення продовольчої безпеки, зумовлена необхідністю реалізації потенціалу конкурентоспроможного розвитку суб'єктів аграрного бізнесу, потребує перетворень інноваційного характеру. Неврегульованість окремих суперечностей інституційного забезпечення продовольчої безпеки ускладнює та стримує розвиток, а також формує виклики для аграрного сектору економіки. Основними з них варто визначити такі, як: формування диспропо-

рцій у нарощуванні потужностей аграрних суб'єктів господарювання в розрізі основних галузей; ускладнення процедури сертифікації вітчизняної аграрної продукції відповідно до діючих вимог країн Європейського Союзу; посилення дії неефективного фінансового забезпечення розвитку суб'єктів аграрного сектору; посилення суперечностей між механізмами державної політики забезпечення продовольчої безпеки.

Обґрунтування пріоритетних інструментів зміцнення продовольчої безпеки доцільно здійснювати з урахуванням специфіки її формування на мікро- і на макрорівнях. Такий підхід зумовлений двома функціональними структурно-ієрархічними компонентами, з яких агрегується продовольча безпека: продовольчої безпеки окремого домогосподарства та країни в цілому. Так, продовольча безпека окремого домогосподарства визначається фінансово-економічними можливостями щодо самозабезпечення основними

видами продовольчих товарів, рівнем особистісної культури споживання продуктів харчування членів домогосподарства та фундаментальними засадами формування добового раціону людини. Продовольча безпека країни – ефективністю використання потенціалу аграрного сектору економіки, виробничо-технологічними параметрами оснащеності аграрних суб'єктів та розвиненістю мережі об'єктів інфраструктури аграрного ринку.

Недостатній рівень показників ефективності розвитку суб'єктів аграрного сектору формують деструктивні впливи на продовольчу безпеку, яка посилює дію загроз окремим компонентам економічної безпеки держави. Попри достатній рівень забезпеченості населення основними продуктами харчування в Україні за аналізований період спостерігається суттєве відставання обсягів їх споживання від науково обґрунтованих раціональних норм, що рекомендовані фахівцями Міністерства охорони здоров'я України (табл. 1).

Таблиця 1

Споживання основних продуктів харчування в Україні у 2015–2021 роках (у розрахунку на одну особу), кг

Продукти харчування	Раціональна норма, кг	Мінімальна норма, кг	Роки							2021	
			2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	до 2015 р., %	Індикатор достатності споживання, %
М'ясо та м'ясопродукти	80	52	50,9	51,4	51,7	52,8	53,6	53,8	53,0	104,1	66,3
Молоко та молочні продукти	380	341	209,9	209,5	200,0	197,7	200,5	201,9	201,5	96,0	53,0
Яйця, шт	290	231	280	267	273	275	282	278	272	97,1	93,8
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	101	94	103,2	101,0	100,8	99,5	97,6	96,6	92,7	89,8	91,8
Картопля	124	96	137,5	139,8	143,4	139,4	135,7	134,0	132,4	96,3	106,8
Овочі та баштанні	161	105	160,8	163,7	159,7	163,9	164,7	164,0	165,9	103,2	103,0
Плоди, ягоди та виноград	90	68	50,9	49,7	52,8	57,8	58,7	56,5	59,0	115,9	65,6
Риба та рибні продукти	20	12	8,6	9,6	10,8	11,8	12,5	12,4	13,2	153,5	66,0
Цукор	38	32	35,7	33,3	30,4	29,8	28,8	27,8	28,5	79,8	75,0
Олія рослинна всіх видів	13	8	12,3	11,7	11,7	11,9	12,0	12,3	13,6	110,6	104,6

Джерело: складено авторами за даними [1; 2].

Як можемо спостерігати, з урахуванням раціональних норм споживання основних продуктів харчування, у 2021 р. найбільш гостро відчувався дефіцит річного раціону в обсягах 27 кг м'яса і м'ясопродуктів (33,7 %); 178,5 кг молока і молочкопродуктів (47,0 %); 6,8 кг риби та рибопродук-

тів (34,0 %); 31 кг плодів, ягід та винограду (34,4 %); 9,5 кг цукру (25,0 %). Лише показники споживання картоплі, овочів та баштанних, а також олії рослинної всіх видів перевищили раціональні норми і дорівнювали, відповідно 132,4 кг; 165,9 кг; 13,6 кг, на одну особу. Енергетична потреба в

раціоні компенсувалася в основному за рахунок картоплі, овочів та баштанних, а також олії рослинної всіх видів.

Аналіз індикаторів продовольчої безпеки України підтвердив, що системною проблемою характеризується недостатній рівень калорійності харчування добового раціону людини, який в 2021 році становив 86,4% від оптимального (3100 ккал). У 2021 р. порівняно з 2015 р. середньодобова калорійність раціону харчування однієї особи в Україні скоротилася на 4,4 % і становила 2677 ккал [2]. При цьому 53,8 % калорійності раціону харчування формувалося з продуктів харчування рослинного походження, що зумовлює дисбаланси раціональних норм харчування людини, за якими продукція тваринного походження в структурі раціону має займати не менше 55,0 % [1]. У країнах ЄС середньодобова калорійність раціону харчування однієї

особи становить 3456 ккал. При цьому частка в раціоні продуктів тваринного походження в ЄС знаходиться на такому ж рівні як в Україні, тобто складає 29,3 % (1012 ккал). Це дозволяє зробити висновок про погіршення економічної доступності продуктів харчування внаслідок зниження рівня його купівельної спроможності.

Для верифікації інформаційного базису дослідження стану продовольчої безпеки України доцільним є аналіз її рівня з використанням результатів Глобального індексу продовольчої безпеки (Global Food Security Index, GFSI). Цей показник агрегується з 59 індикаторів у розрізі таких чотирьох субіндексів: 1) фізична доступність продуктів харчування; 2) економічна доступність; 3) якість і безпека продовольства; 4) природні ресурси та стійкість [4]. У 2022 році GFSI був доповнений новими індикаторами (до 68) і визначений для 113 країн світу (табл. 2).

Таблиця 2

Рейтинг України й окремих країн світу за Глобальним індексом продовольчої безпеки у 2022 році

Рейтинг	Країни	GFSI	Субіндекс фізичної доступності	Субіндекс економічної доступності	Субіндекс якості та безпеки	Субіндекс природні ресурси та стійкість
1	Фінляндія	83,7	91,9	70,5	88,4	82,6
2	Ірландія	81,7	92,6	70,5	86,1	75,1
3	Норвегія	80,5	87,2	60,4	86,8	87,4
4	Франція	80,2	91,3	69,0	87,7	70,3
5	Нідерланди	80,1	92,7	70,7	84,7	69,2
6	Японія	79,5	89,8	81,2	77,4	66,1
7	Канада	79,1	88,3	75,7	89,5	60,1
8	Швеція	79,1	91,9	68,3	85,0	68,3
9	Великобританія	78,8	91,5	71,6	77,6	71,1
10	Португалія	78,7	90,0	77,0	79,8	64,5
11	Швейцарія	78,2	89,2	76,8	73,5	69,5
12	Австрія	78,1	91,3	67,1	81,2	69,7
13	США	78,0	87,1	65,1	88,8	69,4
14	Данія	77,8	92,1	63,2	89,1	63,8
15	Нова Зеландія	77,8	91,6	67,7	73,1	75,1
16	Чеська Республіка	77,7	91,3	69,4	76,3	70,3
17	Бельгія	77,5	92,6	64,6	88,4	61,0
					
71	Україна	57,9	66,6	48,1	71,3	43,5

Джерело: складено авторами за даними [4].

Як можемо спостерігати з даних таблиці, серед представлених країн найвищі показники Глобального індексу продовольчої безпеки мають 11 європейських країн. Перші три позиції займають Фінляндія (83,7), Ірландія (81,7) та Норвегія (80,5). Високий рейтинг цих країн сформувався за такими субіндексами, як «фізична доступність» та «якість і безпека». Деякі нижчими показниками характеризуються субіндекси «економічна доступність» й «природні ресурси та стійкість».

За рівнем Глобального індексу продовольчої безпеки Україна у 2022 році зайняла 71 місце із значенням 57,9, рейтинг якої знизився на 11 пункти порівняно з попереднім роком [4]. Очевидно, що така ситуація не може позитивно впливати на забезпечення продовольчої безпеки України в перспективі та знижує конкурентоспроможність суб'єктів вітчизняного аграрного сектору на світовому аграрному ринку. Це вимагає приведення параметрів розвитку аграрного сектору у відповідність до викликів і загроз у сфері забезпечення населення продовольством (табл. 3).

Матриця узгодження параметрів розвитку суб'єктів аграрного сектору та зміцнення продовольчої безпеки держави

	Економічний аспект зміцнення безпеки	Соціально-екологічний аспект зміцнення безпеки
Виробничі параметри суб'єктів аграрного сектору	Оптимізація виробничо-галузевої структури аграрного виробництва; збільшення урожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тварин; підвищення ефективності використання кадрових ресурсів; диверсифікація виробничих ризиків аграрного сектору; інтенсифікація аграрного виробництва; організація виробництва дефіцитних видів продовольства.	Зменшення антропогенного навантаження на природні екосистеми та інфраструктуру сільських територій; диверсифікація виробничих напрямів й розширення асортименту аграрної продукції; оптимізація внесення органічних і мінеральних добрив у ґрунт; узгодження економічних, соціальних та екологічних пріоритетів розвитку аграрного сектору економіки.
Параметри розвитку переробної галузі	Нарощення потужностей переробної галузі; розвиток комунікаційних взаємозв'язків із виробниками сільськогосподарської сировини; організація кластерної співпраці; інноваційна модернізація виробничого обладнання переробних підприємств; лобювання інтересів переробних підприємств на ринку.	Приведення у відповідність до міжнародних стандартів процеси сертифікації, пакування та маркування продукції; організація замкнутого циклу переробки та утилізації відходів аграрного виробництва; розвиток мережі лабораторій контролю за бізнес-процесами підприємств.
Параметри розвитку аграрного ринку	Диверсифікація каналів збуту сільськогосподарської продукції; захист аграрного ринку від імпорту продукції аграрного сектору; стимулювання розвитку біржової торгівлі та укладення форвардних контрактів на ринку; розвиток електронної комерції на аграрному ринку; покращення інфраструктури ринку.	Реалізація державно-регіональних програм розвитку мережі об'єктів соціальних продовольчих магазинів; подолання регіональних дисбалансів розвитку аграрного ринку; зменшення посередницьких структур в системі каналів розподілу продукції від виробника до споживача.

Джерело: розроблено авторами.

З метою забезпечення реалізації інструментів зміцнення продовольчої безпеки України доцільним є дотримання таких основних принципів [3, с. 296]:

1) **самодостатність** – передбачає забезпечення стратегічної спрямованості державної аграрної політики на забезпечення населення основними видами продовольства з урахуванням перспективних параметрів зміни кон'юнктури аграрного ринку та ризиків настання форс-мажорних ситуацій;

2) **мультифункціональність** – полягає в структурній перебудові суб'єктів аграрного сектору на засадах диверсифікації їх виробничо-господарської діяльності та зменшення концентрації ризиків у розрізі основних сегментів аграрного ринку;

3) **соціальна справедливість** – гарантування рівного доступу основних продовольчих товарів для різних соціальних верств населення на засадах подолання наявного диспаритету доходів;

4) **незалежність** – полягає в послабленні імпортової залежності аграрного ринку на умовах реалізації політики протекціонізму, імпортозаміщення та захисту суб'єктів аграрного ринку;

5) **сталість** – створення умов для безперебійного характеру функціонування суб'єктів аграрного сектору в умовах існуючих трансформацій та структурних змін глобальної продовольчої системи;

6) **збалансованість** – гарантування узгодженого розвитку економічної, соціальної та екологічної компоненти забезпечення продовольчої безпеки;

7) **раціональність** – передбачає реалізацію механізмів досягнення продовольчих безпекових цілей на засадах зрівноваженого розвитку та збереження потужностей природних екосистем для прийдешніх поколінь.

Зниження позиції України в рейтингу Глобального індексу продовольчої безпеки зумовлює доцільність переорієнтації стратегічних параметрів розвитку аграрного сектору за сегментами показника. У цьому контексті, забезпечення фізичної доступності продовольства для населення з орієнтацією на збалансований розвиток суб'єктів основних галузей сільського господарства та ефективного просування аграрної продукції від виробника до кінцевого споживача, доцільним є реалізація таких заходів:

– створення умов для функціональної взаємодії суб'єктів аграрного сектору та аграрного ринку, шляхом взаємоузгодження виробничих потужностей з вимогами і сформованими цінностями споживачів;

– мінімізація впливу ризиків на виробничо-господарську діяльність суб'єктів аграрного сектору та зриву виконання планових показників виробництва аграрної продукції;

– удосконалення системи просування аграрної продукції від виробника до кінцевого споживача ринку.

З метою підвищення рівня економічної доступності продуктів харчування для населення доцільною є реалізація таких заходів:

- зміна системи забезпечення якості аграрної продукції на засадах імплементації механізмів об'єктивної комплексної сертифікації складових компонентів виробничо-господарського ланцюга;
- удосконалення механізмів забезпечення безпеки продовольства шляхом реформування вітчизняної системи технічного регулювання виробничо-господарських процесів та диверсифікації моніторингу безпеки продовольчих товарів;
- посилення технічного контролю за аграрним ринком на засадах делегування частини контрольних повноважень і функцій громадським об'єднанням аграрних виробників тощо.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Зміцнення продовольчої безпеки держави потребує узгодження параметрів потенціалу розвитку вітчизняних суб'єктів аграрного сектору з економічними та соціально-екологічними аспектами забезпечення цієї безпеки на засадах дотримання принципів самодостатності, мультифункціональності, соціальної справедливості, незалежності, стабільності, збалансованості та раціональності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Державна служба статистики України: офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 20.10.2022).
2. Сільське господарство України за 2021 рік : стат. зб. / відп. за вип. О.М. Прокопенко; Держ. служба статистики України. Київ, 2022. 222 с.
3. Урба С. І. Аграрний сектор у системі забезпечення економічної безпеки України: проблеми теорії та практики: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2019. 434 с.
4. Global Food Security Index. URL: <https://impact.economist.com/> (дата звернення: 25.10.2022).

REFERENCES:

1. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: ofitsiyniy sait [State Statistics Service of Ukraine: official website]. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
2. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny (2022), Silske hospodarstvo Ukrainy za 2021 rik [Agriculture of Ukraine over 2021]. Kyiv, Ukraine [in Ukrainian].
3. Urba S.I. (2019). Agrarniy sektor u systemi zabezpechennia ekonomichnoi Ukrainy: problem teorii ta praktyky: monohrafiia [Agrarian sector in the system of ensuring economic security of Ukraine: problems of theory and practice]. Lviv: LNU named after Ivan Franko [in Ukrainian].
4. Global Food Security Index (2022). Retrieved from <https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/>.